

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„**A tudományos egyháztörténetírás.** I. főrés. Elvi prolegomena és történelmi áttekintés. Theologiai magántanári vizsgálatra írta Révész Imre. Kolozsvár. Stief. 1913.

Minden tudományos eljárás valamely határozott elvi álláspont elfoglalását tételezi fel. Az elvtelenség ide-oda kapkodás s végeredményben zür-zavart eredményez. Sokszorosan áll ez a történetírásra, amelyben a tetemesen fölhalmozódott anyag, a módszerek és szempontok sokasága mellett lehetetlen építő munkát végezni egy határozott irány megjelölése nélkül. Ezért mi nagy tisztelettel adózunk minden elvi álláspont s annak a megokolására irányuló minden törekvés iránt, még abban az esetben is, ha egyben vagy másban eltérő nézeteink vannak.

Nagy érdeklődéssel olvastuk a kezünk alatt levő mű első felét az u. n. elvi prolegomenát, amelyben az író „történetírás“ és „egyháztörténetírás“ alcimek alatt fejti ki a maga álláspontját. Készséggel állapítjuk meg, hogy fegyelmezett gondolkozással, határozott ön és céltudatossággal sorakoztatja nézeteit elvi álláspontja megokolására. Elvi álláspontja nem új, amint ezt maga is állítja, mert a *Böhm Károly*-féle axiológiában gyökerezik; de új az a törekvés, amely ezt a filozófiát a történetírás szolgálatába kívánja állítani. E szerint három értékelési mód van, u. m. a hedonisztikus, utilisztikus és idealisztikus. Ezek között legmagasabb az utóbbi, melynek alapja a szabad szellem méltósága. Föltétlenül magas nézőpontra emel ez az idealisztikus értékelés, amely valódi nemesiséget csak az „intelligenciában“ lát s minden embert, eseményt és jelenséget aszerint mérlegel, amint ez egyedüli és egyetlen érték kifejlődéséhez hozzájárul. De úgy gondoljuk, hogy az elvnek a történetírás egész vonalán való gyakorlati alkalmazása sok erőltetett magyarázatra és igazságtalan ítéletre vezet, bármennyire is kiterjesszük az intelligencia fogalmát.

Különben nagy élvezettel és helyesléssel olvastuk a könyvnek ama részeit, amelyekben a történet és történelem ismeretelméletét fejti ki, mert teljesen igaz az, hogy a történelmet az emberiség szellemi életének az összegétől elválasztani nem lehet s ideje, hogy a történetírás puszta évszámok s üres keretek tömkelege helyett magának az életnek legyen a tükre. Azonban igen helyesen figyelmeztet az író arra a különbségre, amely a „természettudomány“ és a „történettudomány“ között van. Az első tárgy a nem én, vagy a természet; a másiké az én világa vagy a szellem munkája. A mint különbség van a természet és szellem között, úgy a természettudomány és a „szellemi tudomány“ között is a határozott különbséget meg kell látnunk. Író a szellemnek minden munkáját a Böhm-féle alapfogalmak szerint „kultura“ néven foglalja össze s szerinte a tudományos historia nem egyéb, mint a fejlődés szempontjából vizsgálódó *kulturtudomány*.“ (22 l.)

Az elvi prolegomena második felében az egyháztörténetírásra vonatkozó nézeteit illeszti be az előző általános elvek keretébe. Azonban mivel az egyháztörténetírás közvetve csak a vallás mi-voltának az elemzése után érthető meg, ezért első sorban a vallás lényegét mutatja be axiológiai alapon. Az értékelés t. i. mindig bizonyos „mértéket“ tételez föl. Ez a mérték a mi „tökéletesség-ideálunk“, amely után igazodik mindig szellemünk alkotó tevékenysége. Maga a tökéletesség nem „külön valóság“, hanem „relativ viszonyjelző.“ De azért az értékességnek ez a „potentialis teljessége“ mindig úgy tűnik föl előttünk, mint tiszteletre és hódolatra indító „szentség.“ Ez a szentség „nem külön értéket jelent, csak a mindenkori legmagasabb értékek összességét.“ Az axiológiai tökéletesség feltételezi a tökéletességnek ontológiai formáját is. Így jutunk el az „ens perfectissimum ideájához vagy az isteneszméhez. Ezért író szerint: „Ahol van öntudatos szellem: ott van értékelés, ahol értékelés van: ott van tökéletességideál; ahol tökéletesség-ideál van: ott van vallás.“ (40 l.) Ez a fejtegetés az *Anselm*-féle ontológiai bizonyítékon nyugszik, s tulajdonképpen a „cur deus homo?“ okoskodásával mutatja ki, hogy a „megváltottság állapota“ nem egyéb, mint a tökéletes lény iránt érzett vallásos érzésnek egyik oldala. Az *Anselm* scholasztikus gondolkodásának a gyöngegségei eléggé ismeretesek. Mi sem tartjuk elég biztos fundamentumnak, hogy kizárólag arra helyezzük a vallásos érzés bizonyítását.

Azonban ott teljesen egyetértünk a szerzővel, ahol azt állítja, hogy a vallásnak nemcsak „fundamentális“ helye van a kultúra nagy összefüggésében, hanem „ön maga is terem sajátos kulturális alkotásokat,“ (41 l.) Ezekben a kulturális alkotásokban lesz a vallás történelemmé. Éppen ezért minden pozitív vallás megismeréséhez történelmi uton jutunk s viszont a vallás történelmi fejlődését bizonyos filozófiai alapon foghatjuk föl. Ami különösen a kereszténység történelmi megismerését illeti, ez csak akkor éri el a maga tudományos célját, „ha a keresztény vallás szellemi értékphaenomenológiájává válik.“ Az ilyenformán tetemesen megnövelt történelmi mező kifejezésére semmiképpen sem alkalmas a közforgalomban levő „egyház történet“ szó, mert ez csak az egyháznak, mint jogi intézménynek és szervezetnek történelmi vizsgálatát jelenti. Holott a keresztény szellem még sok más alakban nyilatkozott meg. Éppen ezért az egyháztörténet szó helyett többet mondana: „A kereszténység története“ vagy „keresztény vallástörténet;“ sőt a reformáció óta tényleg ilyen irányban is fejlődik az egyháztörténetírás.

Végül az író történelmi áttekintés cím alatt éleslátású kritikai megjegyzések kíséretében mutatja be az egyháztörténetírás tipikus alakjait *Eusebiustól Baurig*, a tübingiai iskola mesteréig, akit ha egyes részletkérdésekben túl is szárnyalt az idő, de módszer tekintetében ma is ő vezet az egyháztörténetírás terén. Az a tudományos készség, éles megfigyelő tehetség, kritikai belátás és vallási érzelm, amely író ezen munkájában megnyilatkozott, följogosít arra, hogy a legszebb reményekkel várjuk az itt bemutatott elveknek módszeres kidolgozását és gyakorlati értékesítését. V. A.

„Unitárius Szószék.“ Az U. Sz. VIII-ik kötete is 353 oldal terjedelemmel megjelent. Nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában is fejlődést és emelkedést tapasztalunk. Mindinkább közeledik ahhoz a céljához, hogy igehírdetésünkből az idegen szellemet kiküszöbölje, hogy templomainkba a mi korunk gondolkozását s a mi hitünk igazságait vigye be. A kezünk alatt levő évfolyam füzetében 26 egyházi beszéd, minden ünnep nagyhetére, valamint az ünnepekre szóló imádságok és egy pár keresztelési beszéd van. A dolgozatok egyházunk tollforgató lelkészeitől valók, de hitünk szerint még nagyon sokan hiányoznak a névsorból. Pedig a lelkész-

körnek ez a vállalata igazán megérdemli, hogy anyagilag áldozzunk s szellemileg munkálkodjunk érte, hogy erőnket a szétforgácsolás helyett benne koncentráljuk.

Ennek az évfolyamnak legkiemelkedőbb jelensége a Németh István torockói lelkész imádságai. Nem csupán azért a termékenyséért, melyet ezen kiváló lelkészünk ezen a téren felmutat, hanem különösen azért a vallásos érzéssel párosult melegséért, amely imádságait jellemzi. Ez a vallásos melegség feledteti a külső formának itt-ott megnyilatkozó mesterkéltségét. Gondolatunk szerint ezek az imádságok más egyházak hasonló irányú irodalmi termékeivel is kiállják a versenyt.

Emeli az U. Sz. ez évi kötetének a tartalmát Simén Domokos is, akinek egyházi dolgozataiból 3 beszéd és egy imádság van benne. Simén a szószéken sem tudja levetkőzni a tudományos theologus jellegét. Ezért előadása nem eléggé közvetlen, de azért minden beszédében bőven van anyag, ami megfelelő formába öntve, nagy épülésére szolgál hűveinknek s tanulságára lelkészeinknek. Az unitárius lelkész kör mint a vállalat kiadója, *Böloni Vilmos*, *Deák Miklós* és *Ürmösi József* mint szerkesztők, elismerésre méltó munkát végeztek. Az U. Sz. előfizetési ára évi 6 korona, mely összeg *Böloni Vilmos* lelkész címére küldendő Székelyudvarhelyre. Ajánljuk különösen szétszórtan lakó hűveink figyelmébe, kik rendes istentiszteleteinken nem jelenhetnek meg. Ebben minden alkalommal találnak valamit vallásos szükségleteik kielégítésére V.

Iskola és jellem.*

Foersternek ez a könyve az ellen a már régebben felismert és felpanaszolt egyoldalúság ellen irányul, amely az iskolában egyedül és kizárólag az értelemmel foglalkozik s az érzelmi és akarati élet ápolását és fejlesztését nem tekinti feladatának. Kétségtelenül igaz, hogy a társadalomnak ez a panasza nagyjában és általánosságban helyes és jogosult. És nemcsak Németországban, hanem nálunk is ugyanazok az állapotok. Ez ellen az irány ellen

* Foerster Fr. V. Iskola és jellem. Adalékok az engedelmesség neveléséhez és az iskolai fegyelem átalakításához. Németből a 10. kiadás szerint ford. Bellaagh Aladár, Budapest. Kostyál Jenő kiadása. 1913. Ára 6 K.

kel harcra az a nagynevű pedagógus, kinek könyve már 10-dik kiadását érte meg. S ez a körülmény annyit mindenesetre mutat, hogy a művelt közönség áhítva lesi minden szavát s mint a szomjas föld a vizet, úgy áhítja és szomjazza megváltásként várt gondolatait.

Foerster az iskola egyoldalú értelmi művelése és képzése ellen kel ki, amelyben veszélyt lát, ha a lélek többi irányú életét, nevezetesen az érzelmi és akaratit mozzanatok elhanyagolja. Ennek az egyoldalúságnak következménye az a rövid, melegség nélküli, a nehézségeket kerülő és épen nem nevelő, hideg eljárás, amely zsinórmértékül az intézet fegyelmi szabályait veszi s kárhóztat és könyörtelenül megtorol minden cselekvést, amely annak nem felel meg és vele ellenkezik. Ez a megtorló eljárás elfojthatja ugyan a rossz elkövetését, de nem írtja ki az arra való hajlandóságot s a lelki készségeket nem állítja az erkölcsi cselekvés irányába. Holott helyes eljárással nem megtorolni, nem legyőzni, hanem megelőzni és meggyőzni kellene. És lehetne is, ha eljárásunkat nem a fegyelmi szabály, nem a katonai drill irányítaná, hanem az a papi és lelkesi hivatásérzet, mely a lelkek gondozásában, megismerésében, fejlesztésében és irányításában találja életfeladatát.

Az a kifogásolt egyoldalú értelmi irány pszichológiai tudatlanságban is szenved. Azt gondolja, hogy az értelem és gondolkodás művelése önálló, önértékes munka. Pedig újabb meggondolások és elmélkedések azt mutatják, hogy az igazság megismerése és követése a jellem és akarat gyökérszálaiba fogózik s végső elemzésben tehát nem az értelmén fordul meg. Az »igazság lelkiismerete« túl útal az értelem korlátain s ferde nyomokon halad közoktatásunknak az az iránya, amely nem gondol a jellem nevelésével.

Ebből a legmagasabb szempontból vizsgálja mindazokat a kérdéseket, melyeket napjainkban a pedagógiai közvélemény felszínre dobott. Így a »nemi felvilágosítás« nem beszédeken, nem ismereteken mulik, hanem a jellem és érzelem forrásáig ható nevelés melegségének és önzetlenségének hiányán. Az alkohol elleni küzdelemben az

eredményt nem a magyarázatok, nem világos és érthető előadások biztosítják, hanem a nevelésnek az az ereje, mely az önmegtartóztatás, a mértékletesség, az önuralom erkölcsi tulajdonságait biztosítja.

Ez a gondolatsor a szerzőt természetszerűen vezeti át a katonai nevelés szemléletére. És itt a legújabb háborúk tanulságai alapján összehasonlítást tesz a francia és a német hadsereg fegyelme között. A francia demokrata szellem már behatolt a hadseregbe s eltörölte a feltétlen, a gondolkodás nélküli engedelmisséget. A német hadsereg még csak a vasfegyelmet ismeri. Egyik sem helyes, mind a kettő szélsőség. Mert engedelmisségnek szükségképpen lennie kell éppen a benne rejlő nagy erkölcsi nevelő erőnél fogva. Viszont a feltétlen fegyelem sérti az emberi méltóságot. Az a nevelési rendszer jó, amely, valahogyan megoldja az engedelmisség és szabadság, a meghódolás és emberi önérzet között való ellentétet. Még pedig úgy, hogy jogához jusson mind a centralizáló elvben rejlő nagy erkölcsi nevelő erő, mind az egyén emberi önérzete. Mert a külső fegyelem csak külső rendet teremt, de a lelkekben lázadást készít elő. A belátáson alapuló önmegadás, az önkéntes meghódolás a kormányzat elvének — csak ez fegyelmez bensőleg, csak ez az igazi értelme minden valódi autonómiának.

És csodálatos, mily kevésbé törődünk ma köznevelésünkben a fegyelem főfontosságú kérdésével. Mi csak felmerült esetekben és mindig csak felületesen foglalkozunk ezzel. Pedig jelentőségében sokkal előbbre való az összes oktatási kérdéseknél. Belátták ezt már a demokratikus gondolat igazi hazájában, Éjszakamerikában, ahol az ú. n. *school-city*ekkel (iskola-város) példát mutatnak nekünk arra, miként kell a fegyelmezés kérdését az összes többi nevelési kérdések tengelyvonalába, középpontjába állítani.

Feltűnő, hogy mennyire zavaros korunk pedagógiai gondolkodása, még pedig annak következtében, hogy nem tesznek különbséget az *egyéni*ség és *személyi*ség között, sőt e két fogalom tartalmát értelmetlenül összezavarják. Amerikából indult ki az a gondolat, hogy nem kell en-

gedelmességet követelnünk a gyermektől, mert ez kiöli, megsemmisíti az akaratot. Ez a gondolkodás nem veszi észre az engedelmesség erkölcsi habitusának nagy jellemképző erejét s azt gondolja, hogy helyesen cselekszik, ha a gyermek szeszélyeinek és ötleteinek, makacosságának és akaratosságának meghódol. *Ellen Krey* és *Gurlitt* az erkölcsi alapfogalmak tiszta meggondolása nélkül hirdették először a kontinensen a szabadságra nevelést; de ők abban látják ezt, hogy a gyermek érzéki egyénisége a maga vágyaival és kivánságaival, ösztöneivel és akaratosságával, szeszélyeivel és ötleteivel szabadon és korlátok nélkül érvényesülhessen. Nem veszik észre, hogy ha szabadjára engedik az egyéniséget a maga vad ösztöneivel, elzárják a személyiség kifejlődésének útját. Ez a felfogás Rousseau-nak abból a hírhedt gondolatából táplálkozik, hogy az ember kezdetben jó s csak a társadalom és a kultúra rontja meg. A lélek alaposabb vizsgálata azóta meggyőzött minket, hogy ez a felfogás nem helyes, hogy a lélek különböző jó és rossz diszpozíciókkal jó e világra s ha azt akarjuk, hogy a gyermeket belső, lelki szabadságra neveljük, személyiséggé nemesítsük, ép úgy le kell nyesnünk róla a rossz hajlandóságokat, miként a kertész lenyesi a rózsatöről a vad hajtásokat. S ha meg van tisztítva ezektől az érzéki elemektől, akkor kezdődhetik csak a személyiséggé nemesítés nagy munkája, mert csak akkor szabad és tiszta e cél felé törekvés útja. Ez akadályok elhárítása nélkül, sőt az ezeknek való meghódolással a felületen mozgó közvéleményt meglévesztik azok a pedagógiai Stürmerek és Drängerek, kiknek szavától hangos a pedagógiai irodalom berke. Ezek szabadítják fel a társadalomnak amúgy sem rokonszenvező szavát a hangos panaszokra és vádakra az iskola ellen. Ezzel pedig ártanak nemcsak az iskolának, ami itt kisebb jelentőségű volna, hanem első sorban magának a nevelésnek, amelyet szolgálni akarnak.

Foerster annak a gondolatnak a térfoglalását, hogy a gyermek akaratát, jobban mondva akaratosságát tisztelni kell, annak tulajdonítja, hogy a nők ellepték a tanítói pályát s ezt ebből a szempontból nem is tartja nagyon

szerencsés körülménynek. Igaz kétségtelenül és helyes annak a gondolatnak magva, de torzalakokban s téves formákban nyilvánul a nevelés gyakorlati munkájában. Igaz annyiban, hogy a szabadság nélkülözhetetlen tényezője az engedelmességnek, minden jellemkialakulás szegeletkövének. Mert az engedelmességnek önként, belátásból és szabad akaratból kell jönnie, különben nemhogy nevelője volna a jellemnek, de megrontója. De téves annyiban, hogy az akaratnak és a szabadságnak nem szabad akaratossággá fajúlnia, különben a személyiség, a lelki jellem uralma van veszélyeztetve. Ez az antinómia gyönyörű összhangzásba olvadt fel a kereszténységben, amely megtalálta a szélsőségek között haladó középsterű jellemnevelő útját.

A jellem szempontjából kifogásolnunk kell azt a mesterkedést is, amely játékká, mosolygó és csak derűt árasztó foglalkozássá akarja tenni az iskolai munkát, a tanulást. A munka nem játék. A mindennapi munka komoly és lelkiismeretes elvégzése nem csak az értelem dolga; a figyelemnek a dolgokra való kitartó irányítása az iskolázott, a fegyelmezett akarat eredménye s így a munka a jellem iskolája is. Ez pedig a legszentebb dolog, az iskola legelső hivatása s lelkiismeretlen minden olyan irányzat, mely a szent dolgokra vezető eszközök komolyságát veszélyezteti. Ez az irányzat csak könnyű, csak kellemes, kevés fáradsággal végezhető, a gyermek diszpozícióinak elébe jövő munkát ró rá a tanulóra, ami csak az önkéntelen figyelmet veszi igénybe. Pedig a jellemfejlesztés szempontjából sokszorosan értékesebb az a munka, ami a tudatos, önkéntes figyelem szándékos ráirányítását s hosszabb időn ott tartását vonja maga után.

Scharrelmann, a neves pedagógus, nagy hangon kel ki az ellen az elv ellen, hogy a kevesen hív voltak, sokra bíznak ezután. Csak ezt ne hirdessük, hiszen ez meghazudtolása a legelemibb matematikai és fizikai törvénynek. Ez a világ leghazugabb szálló igéje, mondja ő. De elfelejti, hogy a csekély dolgokban való lelkiismeretes eljárás, a rend, a tisztaság, a jelentéktelen részletek mindennapi felülvizsgálása és intézése az erkölcsi magatar-

lásnak olyan habitusát teremti meg, amely a legjobb alap az erkölcsi jellem kiépülésére. Mindezek az önmagunk fegyelmezésének apró módjai és eszközei, amely nélkül pedig nincs erkölcsi jellem.

Amerikában a *school-city*ekkel, az iskolai városokkal próbálják a jellemet nevelni. Mert ott az a felfogás, hogy az értelem minden művelésénél többet érő és elsőbbrangú munka a jellem képzése. Amaz e nélkül csak Mefisztókat termel. Ám a jellemképzés első lépése a felelősségérzet felkeltése. Ez a mi iskolai rendszerünkben lehetetlen. Ezért kis államokat alkotnak ezek az iskolák, melyek magukalkotta törvényekkel, maguk választotta vezetőkkel és hivatalnokokkal élnek, kormányozzák magukat s szolgáltatnak igazságot. És Foerster szerint kétségen felül áll, hogy ennek az irányzatnak az alap gondolata helyes. A felelősségérzet első bimbója, első hajnalhasadása a fesledező jellemnek. Állítsd a maga lábára a gyermeket, tedd őrévé a társainak a tisztaság tekintetében, hivatkozzál emberi önérzetére s látni fogod, hogy csodákat mível az emberi méltóság elismerése s a gyermek szabadságának ez a tisztelete. Az amerikai nevelés ez elveit és módjait meghonosították Svájcban s több németországi és osztrák iskolában s a szerzett tapasztalatok amellet szólnak, hogy jó eredménnyel és áldásosan alkalmazhatók.

Nil novi sub luna. Csakugyan igaz ez a régi közmondás. A magyarországi protestáns iskolákban az önkormányzati elv a lehető legnagyobb mértékben meg volt valósítva. S ha az iskolák az oktatás tekintetében hagytak is fenn kívánni valót, azt el kell ismerni, hogy jellemnevelés tekintetében hivatásuk magaslatán állottak s mai iskoláinkat messze felülmúlták. De jöttek az állami középiskolák s jött a felekezeti középiskolák részére az államsegély. A segély feltétele volt az állami tantervhez való alkalmazkodás. S ha a rendtartáshoz való alkalmazkodást kifejezetten nem követelték is a segélyezés ügyében kötött szerződések, az ezek végrehajtását ellenőrző s az állami felügyeletet gyakorló miniszteri megbízottak és kormányképviselők — amennyire lehetett — minde-

nütt az egyformásítást sürgették és szorgalmazták. Így történt, hogy a régi felekezeti középiskolák lassan-lassan elveszítették, vagy legalább elhomályosodni engedték sajátos jellemző vonásaikat, egyéni karakterüket; feladták évszázados régi rendtartásuk autonomikus jogait s megtörtént, hogy a felekezeti internátusok a gyorsan létesülő, de múltra s tradíciókra nem hivatkozható állami internátusok képére formálódtak át, amelyek pedig a tanulók társas életében az önkormányzatnak még szelét sem érezték.

Azonban legyünk igazságosak s ismerjük be, hogy az ifjúságnak ez a teljes autonómián alapuló élete az idők folyamán elfajult és vagy neveletlen durvaságokban vagy égbekiáltó igazságtalanságokban és pártoskodásban nyilvánult. A baj tehát megvolt; de gyógyítani akarván, a korszellem parancsára a fürdővízzel a gyermekket is kiöntöttük. S ez így történt széles Magyarországon. Már észre is vették a fejlődésnek ezt a téves irányát. Már fel is panaszták, hogy az állami iskolázás uniformja kedvéért sok értékes tradícióról és sajátosságról mondtak le a felekezeti középiskolák. S ez jó jel, mert azt mutatja, hogy már gondolkozni kezdenek a fejlődés egészségesebb iránya felé terelésről. A diáki életnek ez a belső autonómiája, amelyet Foerster külföldi bevált példák alapján hangsúlyoz, helyes útnak és eszköznek látszik a jellemnevelés szolgálatában s nekünk intő jel, hogy az évszázados protestáns iskolázásnak értékes intézményeit és tradícióit megvizsgáljuk s a mai viszonyok szemmeltartásával módosítsuk, de ne engedjük kiveszni és megsemmisülni.

Nagy élvezettel és sok okulással olvastuk Foersternek ezt a könyvét, amely nem rendszeres, csupán adalékokat kíván szolgáltatni az engedelmességre való neveléshez s fel akarja hívni az illetékesek figyelmét arra, hogy az iskolai fegyelmezés módját gyökeresen át kell alakítani. Egy dologban azonban nem érthetünk egyet a szerzővel. A tanulók közös életét, amilyen az internátusokban foly — a jellem és erkölcsnevelés szempontjából egyoldalúan s ezért igazságtalanul ítéli meg. Ennek

a közös társas életnek nem látja semmi előnyét, csupán hátrányát. »Veszedelemes tévedés«-nek mondja, ha azt hisszük, hogy az iskolai élet nevelő hatású s nagy gaudiummal idézi Nietzschét, aki azt mondta, hogy »a közösség közönségessé teszi az embert«. A társaság hatása — szerinte — az egyénre csak abban nyilvánul, hogy a jó ösztönöket és erkölcsi hajlamokat visszafojtja, hazugságra nevel, a nemiek és szeszés italok dolgában a jobb érzésűek félnek gyáváknak, szelideknek látszani durvább társaik előtt, félnek a rossz példa nem követésének következményeitől, a kigunyoltatástól. Szóval Foerster csak a rosszak hatását látja a jókra. És ebben van az egyoldalúsága és igazságtalansága. Csak olyan társaságokat láthatott, ahol a rosszra hajlók érvényesülhettek. De ezt általánosítani nem szabad, éppen a jellemet nevelőtől volna nagy hiba. Nem tud-e elhinni olyan társaságot is, ahol a jók vezetnek, ahol a társaság jó közszelleme érvényesül s ahol a gyomot és gazi éppen irtják s érvényesülését minden módon lehetetlenné teszik? És nem volt-e dolga olyan diáki társasággal, ahol a gyöngéket az erősebbek védik, támogatják, a szegényeket a jobb módúak segítik, ahol a humánus és szociális erkölcsi vonások kifejlődésének és megerősödésének legalkalmasabb és legkedvezőbb termőtalaja éppen a közösség. Foerster a környezetnek csak lélekrontó hatását látja, a kereszténység lebegvén szeme előtt s annak aszkétikus emberideálja. S közben elfeledkezik arról, hogy a jellem nem a magányban, nem a fenséges egyedüllétben, hanem az élet zajában fejlődik. S nem veszi észre a közös élet hátrányai ellen való hadakozásában, hogy életgyökerében támadja meg azt a fát, a jellemet, melynek megnevelésétől várja egy jobb kor hajnalhasadását.

Foerster divatos pedagógus. Nem Régi Budapesten nagy közönség előtt a napi lapok jóakaratosan magasztaló, de hozzá nem értő értesítései szerint nagy hatással tartott előadást korszerű nevelési kérdésekről. Érdekes és tanulságos fordulatokban gazdag az élete. Szociológiai kutatásokkal kezdte s a pedagógia mentő révébe futott be. Szabadgondolkodónak indult — egyház- és vallás-

ellenes tendenciákkal s ma csak olyan nevelést lát jónak, amely a szó legjobb értelmében vett cura pastoralis, a lelkek gondozása, jóakaró nevelése, fejlesztése.

A nevelés és iskola kérdéseivel foglalkozók bizonyára okulással és élvezettel fogják a könyvet tanulmányozni.

Dr. Gál Kelemen.

Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607.)

Hazai és külföldi levéltárakból gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress *Endre*. II. kötet 1602—1607. XXXII. † 968. I. 1913 Ára 24 kor. Kereken 1000 lap az a hatalmas izmos kötet, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában a M. Tört. Emlékek sorozatában mint az új okmánytárak 37. kötete nem rég megjelent. A kiadvány első kötete 963 oklevelet, a második ezernél többet, a kettő együtt 2089 oklevelet és kivonatot foglal magában, s minden irányban lehető teljes gyűjteménye a zordon és gyászos emlékü katonáról hátramaradt emlékeknek. Közrebocsátójuk 22 évi különböző külföldi és hazai levéltári kutatása alatt gyűjtötte össze ezt a nagy anyagot. A politikai történetre és Basta céljainak, feladatainak és jellemének megismerésére a külföldről gyűjtött anyag belőle hasonlíthatatlanul kevesebb a hazai levéltárak általánosabb szempontból legnagyobb-részt kisebb jelentőségű anyagánál. Amazok csaknem mind tervek, emlékiratok, kérések és tudósítások, ezek tulnyomóan rendeletek, kiváltság és oltalomlevelek s inkább a családi helytörténetre értékesek. Az a kép, amit mindezekből Bastáról nyerünk, semmivel sem mutatja őt jobbnak vagy rosszabbnak, mint a milyennek eddigi forrásaink és számbavehetőbb feldolgozásaink alapján ismertük. A gazdag adatgyűjtemény mellett azonban úgy vagyunk vele, mint midőn egy régi fényképet nagyítóval vizsgálunk. A kép ugyanaz marad, de részleteit tisztábban megfigyelhetjük s világosabban látjuk. A kötetben unitárius vonatkozású anyagot is találunk. A 971. számú oklevél 1602-ből arról a gyulafehérvári házról szól, mely utóbb Kolozsvár város tulajdonábi részben kolozsvári egyházközségünk kezére került. A XVII. századi történetre egyházközségünk levéltárában további adatok vannak. Az 1148. sz. oklevél Torockay Máté püspökünk megerősítését tartalmazza méltóságában. A közlés záradéka azonban tévesen helyezi az oklevél eredetijét kollégiumunk könyvtárába. Tényleg egyházközségünknek *kollégiumunk*

épületében őrzött levéltárában van Unitárius vonatkozású a kötetben az utolsó 2089 sz. oklevél is. Ez Basta címeradománya és mentesítése gerlai (Szamosujvár) Szász, másként Görög János és testvére Péter részére 1602 december 20-ról s mint unicum kolozsvári egyházközségünk levéltárának egyik nevezetessége. A kötet külső kiállítása, tartalomjegyzéke, névmutatója mintaszerűek.

Kelemen Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az unitarizmus és az egyéniség.

Az unitárius lelkészkörnek 1913, okt. 25-én Kolozsvárt a kollégium disztermében népes és tartalmas gyűlése volt. A gyűlésen Kisgyörgy Sándornak gazdag lelkészi tapasztalatokon nyugvó felolvasása után egy igen életbevágó elvi kérdés fölött volt magas nivón járó vitatkozás, amely az unitarizmus és az egyéniség kérdésének a tisztázása körül folyt. A vitatkozásra Lőfi Ödon bölöni lelkész felolvasása adott alkalmat, aki tartalmas felolvasásában a kérdést úgy oldotta meg, hogy „az unitarizmus az egyén vallása.” Sajnáljuk, hogy terünk nem engedi meg a felolvasásnak ebben a füzetben való közlését. Az eszmecsere a felolvasás gondolataiból indult s tanulságosabb volna olvasóinkra, ha előbb a felolvasást, azután a hozzászólásokat közölhetnők. De azt hisszük, hogy ugysis az ügynek teszünk szolgálatot, midőn a hozzászólások lényeges tartalmát a következőkben ismertetjük. Nekünk, a kik az értekezleten elejétől végig jelen voltunk, az volt a benyomásunk, hogy a lelkészkör hosszú évek annyi vajudása és kevés értékű szervezeti kérdések tárgyalása után tulajdonképen most találta meg igazi munkamezejét. Ha ezen a munkamezőn a mostani kezdethez méltóan fog munkálni, a lelkészi kör nem hiába alakult. S nem akarunk egyáltalában nagyot mondani azzal, ha megemlítjük, hogy a tárgyalás alatt a régi hitvitázó nagy zsinatok elevenedtek fel emlékezetünkben. A három és fél napig tartó tanácskozások közül — úgy hisszük — ez a vita volt a legtöbb építő és felemelő hatással a résztvevőkre.

Dr. Boros György: A felolvasás lényegével egyetért, de meg akarja világítani, mint érti azt.

Az emberek könnyen összezavarják a megszokott szövegeket az eszme lényegével. Már a felolvasásban olyan elemek vannak, amelyeket jó tisztán látni. „Az unitárius vallás” alatt soha senki nem ért egyéni vallást, mert az